

ВІДГУК
офіційної опонентки завідувачки кафедри
філософії та культурного менеджменту Національного університету
«Острозька академія», докторки філософських наук, доцентки
Петрушкевич Марії Стефанівни
на дисертаційне дослідження Лазоревич Ірини Русланівни
«Аксіосфера сакрального в мистецтві сьогодення:
релігійно-антропологічний контекст і діалогічний потенціал»,
поданої на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань
03 – Гуманітарні науки за спеціальністю 031 – Релігієзнавство

Актуальність теми дослідження. Питання смислів є фундаментальним в будь-якій культурі, в усі історичні етапи розвитку людства. Сенси – унікальний, суто людський спосіб бачити та презентувати світ навколо себе, вибудовувати культуру з матеріальними та нематеріальними складниками. Поряд із когнітивним та регулятивним сенсилами у конструюванні людського та людяного стоїть ціннісний сенси. Аксіосфера постає потужним пластом насамперед духовної культури, за допомогою якої людина стає явною у просторі та виявленою в часі, зберігає свою тотожність та ідентичність.

Цінності, що фіксуються в людській свідомості, допомагають суб'єкту культури виробляти систему символів, а кожен тип культури пов'язується з ієрархізацією та підпорядкуванням ціннісних сфер. Універсальні ціннісно-сенсилові орієнтири формуються як результат рефлексивного осмислення діалогу різних культур, що демонструє пропоноване дисертаційне дослідження.

Особливо в сучасній глобалізованій, технізованій, раціоналізованій культурі, де панує консюмеризм та прагматизм радикально важливою є спроба систематизувати та осмислити функціонування аксіосфери. Релігійне мистецтво та мистецтво пов'язане з релігійними мотивами для такої цілі є хорошим матеріалом. Звичайно, аксіосфера має складну та розгалужену структуру, тому, абсолютно

логічно, що у дисертаційному дослідженні розглядаються обрані її аспекти, а саме: антропологічна складова та діалогічний потенціал.

Мистецтво є одним зі універсальних виразників духовної діяльності людини, воно є надважливим як для віри, так і для інституційної релігійності. Релігійні почуття, що виявляються через символічну діяльність, в осмисленому варіанті матеріалізуються в мистецькі акти, у спроби митців пояснити та показати свій погляд на сакральне. І на таку ситуацію, по великому рахунку, мало впливає історична епоха чи домінуючий тип соціокультурної взаємодії. Акіосфера сакрального, що представлена в мистецтві, є важливим елементом сучасної культури. Аналіз, осмислення та класифікація проявів сакрального в релігійному мистецтві, безперечно, допоможе прояснити гуманістичні проблеми сьогодення, спрогнозувати вектори розвитку сучасної культури.

Актуальність розглянутого дисертаційного дослідження підтверджує і те, що воно виконане в межах науково-дослідних тем кафедр Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича «Суспільно-культурні та етнорелігійні фактори у контексті євроінтеграційних процесів: світоглядно-ціннісні та практичні виміри» (номер державної реєстрації – 0115U001037), «Ціннісно-смысловий потенціал філософії і науки: пошук відповідей на виклики XXI століття» (номер державної реєстрації 0120U102712) та «Соціальна функціональність релігії в умовах масштабних небезпек: ідейно-теоретичний та практичний виміри» (номер державної реєстрації 0121U109446).

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій сформульованих у дисертації підтверджується формулюванням мети дисертаційного дослідження, у якій надалі актуальним є з'ясування потенціалу сучасного мистецтва щодо гуманізації міжрелігійного діалогу й толерантного спілкування прибічників різних світоглядних переконань (С. 20).

Також обґрунтованість наукових положень окреслюється у вербалізації наукової новизни, що полягає «в комплексності виявлення співвідношення етичних, естетичних, сотеріологічних, соціально-комунікативних вимірів презентації сакральних смислів у мистецтві сьогодення» (С. 22). Дисертантка здійснює це шляхом «ідейно-стилістичної дескрипції мистецьких творів, належних до різних видів і жанрів» (С. 23). А також аналізом сучасних тенденцій мистецького вираження аксіосфери сакрального. До якого належать тези про те, що «у культурному просторі орієнталістських релігій і буддизму відбувається синтез традиційних художніх наративів щодо сакрального із автономними ціннісними пошуками митців, зумовленими світоглядною плюральністю сьогодення... Це визначає зростання ваги художньої літератури та сучасних динамічно-видовищних форм релігійно тематизованого мистецтва» (С. 23); «у соціумах, для релігійної культури яких історично домінантними були біблійні смисли, тривають активні трансформації сакрального символізму в різних мистецьких практиках. Ціннісні вектори такої трансформації варіативні, і мають під собою подекуди автономно людинознавчі цілі... вони доволі істотно відходять від базових засад віровчення, й догматичний зміст відступає на другий план, натомість першорядним стає екзистенційний досвід авторів» (С. 23); «у культурі ісламських спільнот дається взнаки синтез новітніх стилістичних пошуків мистецтва зі збереженням глибинної відданості митців теїстичним переконанням, внаслідок чого мистецькі новації переважно стосуються форми, а смисли традиційно актуалізують вагу ісламського благочестя й відданості релігійній традиції» (С. 23).

Безперечною перевагою наукового дослідження є акцент на релігієзнавчому аналізі не лише релігійного, а й позаконфесійного мистецтва. А використання міждисциплінарного підходу є логічним та водночас евристичним. Авторка послуговується методологічною базою естетики, культурології, етики, мистецтвознавства. «Ця міждисциплінарність є цілком закономірною, зважаючи

на синтетичну сутність й антропологічну універсальність обох феноменів – і мистецтва, і релігії» (С. 57).

Дисертаційне дослідження має чітку, логічну структуру, є цілісним та смислово завершеним. Структура впливає з мети за завдань роботи. Текст складається зі вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків та списку використаної літератури. Загальний обсяг дисертаційної роботи 236 сторінок. Авторкою опрацьований значний обсяг української та іноземної літератури – 449 позицій.

Перший розділ *«Релігійний досвід у сучасній художній свідомості як предмет релігієзнавчо-методологічного аналізу»* присвячений аналізу історико-світоглядних векторів інтерпретації зв'язку мистецького і сакрального. Основний акцент робиться на дихотомії Схід – Захід. Розпочинаючи дослідження дисертантка піддає «аналізові та систематизації джерела осмислення у світоглядній і гуманітарній думці сакрального як самобутнього явища та його вираження в сучасному мистецтві... окреслює... притаманний цій праці методологічний інструментарій студій щодо сакрального в естетичній культурі та визначення функціональності досвіду сакрального у сучасному мистецтві» (С. 29).

У східній парадигмі виділяється «укоріненість ритмів життя в сакралізованих традиціях, занурених у щоденну практику і світоглядний наратив. Митці у таких суспільствах своєю творчістю переважно інтерпретують традицію» (С. 29). Тут Лазоревич І. Р. звертається до індійської традиції буддизму, дзен-буддизму та індуїзму; китайської традиції даосизму; звертається до західної культури, зокрема, античної доби (до ідей Платона, Аристотеля), західноєвропейського Середньовіччя (Тертуліана, Августина Блаженного, Василя Великого, Григорія Ніського, Іринія Ліонського, Томи Аквінського), епохи Відродження (до ідей Мікеланджело, Франческо Петрарки, Лоренцо Валли, Леонардо да Вінчі), до ідей Нового часу (М. Монтеня, Т. Кампанелли, Т.а Мора, Б. Спінози, Т. Гоббса, Г.Е. Лессінга, Г. Гегеля, І. Канта, Шиллера, Шеллінга, Г.

Фіхте, Л. Феєрбаха), до сучасної філософської традиції екзистенціалізму (С. К'єркегора, М. Гайдеггера), Ж.-П. Сартра, Ф. Ніцше, М. Еліаде, Р. Отто та Е. Дюркгайма, М. Шелера, П. Рікера, М. Фуко.

Розглядаючи мусульманське мистецтво авторка згадує арабських поетів Або-Л-Атахіна, Омара Хаяма. Тут дисертантка робить висновок, що «на всіх етапах розвитку світоглядної культури людства при осмисленні ціннісної специфіки сакрального, метафізичного, трансцендентного обмірковувався й механізм комунікації людини з ним через естетично-художній досвід. Повнота врахування спектру розуміння цих зв'язків в ареалах поширення різних типів релігійної культури є важливою передумовою бачення специфіки функціонування аксіосфери сакрального у мистецтві сьогодення» (С. 52).

У цьому ж розділі аналізуються методологічні засади та науковий апарат дослідження: розглядається розуміння сакрального. Дисертантка говорить про ядро аксіосфери сакрального, що складається з трьох компонент: «1) засвоєння мистецтвом ... уявлень про зв'язки і сили, які є джерелами ... промислу, що долучає до повноти життя; 2) вираження в художній формі ціннісних відношень, які впливають з ... бачення узгодженості чи неузгодженості людського життєвого вибору із санкціями сакрального та відповідності чи невідповідності йому людських уявлень про конкретний зміст добра, краси, істини, щастя і детальніших соціально-комунікативних проєкцій цих категорій; 3) сприймання реципієнтами явищ такого мистецтва і міра впливу його на їхню ціннісну комунікацію» (С. 53).

На завершення першого розділу авторка класифікує блоки джерел та дослідницьких праць з проблематики дослідження, зокрема зазначає, що дослідження спиралося на тексти Біблії, Корану, Упанішад, Махабгарати та Трипітаки.

Другий розділ *«Ціннісні моделі зв'язку «людина – священне» в новітніх формах художності»* чітко структурований та орієнтується на аналіз

орієнталістських релігійних ідей, Біблійних антропологічних смислів, ісламських вимірів проблеми «людина – Бог» у мистецтві. Дисертантка шляхом осмислення ціннісних векторів функціонування східного релігійного мистецтва (зокрема, буддійського, індуїтського, конфуціанського, джайніського, синтоїського) обґрунтовує єдність художніх і релігійних мотивацій у ньому та висвітлює тенденції традиційних і сучасних форм функціонування цієї єдності (С. 65). Звертається до феномену тибетської Книги Мертвих, індійської культурної практики (буддійської та індуїстської сакральної архітектури, скульптури, горлового співу ченців, садового мистецтва, візуального мистецтва, музики, танцю, театру, літератури). Авторка робить висновок, що зараз індійське мистецтво набуло абсолютно унікальних форм, де багата історична спадщина Індії утворює із західними арт-тенденціями абсолютно унікальну культурну спільність (С. 78). Важливу роль тут відіграє кіноіндустрія.

При аналізі китайської традиції робиться акцент на даосизмі (музичній культурі, літературі, мистецтві, кіно); розглядаючи японську культуру авторка говорить про синтоїзм (свята та традиції, ритуал чаювання, живопис, книгописання та каліграфію, поезію, театр), детально аналізує твори Харуки Мураками та сучасне мистецтво манги і кінематографу, популярної музики.

При обговоренні християнства дисертантка розрізняє власне християнське мистецтво, яке розвивалося в лоні Церкви і мистецтво, що безпосередньо до церковного життя не належить, але використовує образи й смисли християнства. Таке мистецтво акцентує на провідних для релігії цінностях; привертає увагу до розуміння людини та її призначення. У дослідженні Лазоревич І. Р. зупиняється саме на другій позиції, щоб наочно продемонструвати трансформації сучасної культури, яка використовує біблійні сакральні смисли (С. 103). Вона аналізує архітектуру та храмобудування, живопис, музику, літературу, поезію Ліни Костенко та Сергія Жадана, кіно.

Аналізуючи іслам Лазоревич І. Р. пише про те, що специфіка саме цієї релігії, її світоглядні, соціальні, психологічні, комунікативні риси визначили особливість синергії сакрального і художнього (С. 137). Тут авторка також звертається до храмової архітектури (класичної та сучасної), мініатюри, каліграфії, музики, сучасного живопису, літератури, зокрема і поезії, кіно.

Текст цього розділу наповнений багатьма прикладами та їх аналізом.

Третій розділ *«Соціально значущі контексти релігійного тематизованого мистецтва»* є проблемним, піднімає низку цікавих питань: про сакральні символи в сучасній естетиці, діалектику гуманістичного та деструктивного, потенціал діалогу та морально-соціальної солідарності. Дисертантка оперує тезою про те, що сакральне мистецтво використовує метафізичні та релігійні теми і призначене для широкого кола осіб (С. 174). Звертає увагу на тенденцію до комічного висвітлення християнської віроповчальної тематики. А у висновку до параграфу 3.1. зазначає, що «сучасні арт-практики дуже гостро реагують на траєкторії життя соціуму в усій їхній ціннісній діалектиці. ... Сакральні цінності ... сьогодні ... для багатьох ... втрачають свою цінність і важливість, ставши просто засобом для досягнення цілей, поставлених митцем. ... сакральне потрапило у вир пошуку презентації сучасних естетичних цінностей та їх формування на тлі десакралізації культури» (С. 183). Згадує авторка й оригінальні мистецькі практики: біомистецтво, сучасні інсталяції, реакцію митців на поширення коронавірусної інфекції та на війну росії проти України.

В кінці основного тексту дисертаційного дослідження Лазоревич І. Р. робить ґрунтовні та логічні висновки, що безпосередньо пов'язані із розглянутими питаннями у розділах та параграфах роботи, є відповідями на завдання вербалізовані у вступі. Загалом, авторка досить амбітно підходить до розкриття теми: намагається презентувати широченний культурний матеріал (як у часовому, так і в смисловому та видовому аспектах) та ще й спирається на міждисциплінарний підхід.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Попри те, що дисертаційне дослідження є обґрунтованою науковою позицією авторки, слід звернути увагу і на певні огріхи, дискусійні положення та пропозиції, що ніяким чином не принижують наукову цінність дослідження, а можуть стати стимулом для наукової дискусії:

1) У роботі не вистачає чіткості окреслення аксіологічної сфери, крім гуманізму як цінності, авторка не акцентує увагу на інших її складових. Згадує про них лише в третьому розділі роботи (параграф 3.2.).

2) Виникає питання і щодо потреби в чіткому методологічному окресленні видової та жанрової різноманітності різних видів мистецтва через які авторка аналізує ціннісну сферу сакрального у християнстві, буддизмі, ісламі та інших релігіях. А також певних термінологічних роз'яснень, наприклад, поняття «масова естетика», яке використовується у назві параграфа 3.1. «Сакральні символи в сучасній масовій естетиці: діалектика гуманістичного й деструктивного», але ні у тексті цього параграфа, ні в інших частинах роботи не пояснюється її суть.

3) Хоча авторка звертається в тексті до категорії «зустрічі», однієї із ключових категорій діалогічної філософії (С. 5, 24, 200), але, на жаль, не розкриває її потенціал. Використовує це поняття лише механічно, хоча, одночасно, й наголошує на важливості теми діалогічності для її наукового дослідження. Крім того, методологічно доречним та загалом евристичним було б звернення уваги й на інші категорії діалогічної філософії, такі як: Чужий, Інший, Я-Ти, Я-Він, хрест дійсності, між, зустріч.

4) Дисертантка робить незначну методологічну помилку, коли як синоніми використовує поняття «діалогічний» та «комунікативний» підходи в гуманітаристиці, зокрема релігієзнавстві та філософії (С. 19, 21). Діалогічна філософія та комунікативістика є різними векторами дослідження та осмислення феномену міжлюдської та міжкультурної комунікації.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Виконане Лазоревич І. Р. дисертаційне дослідження є актуальним, має наукову новизну, важливе теоретичне і практичне значення. В ході аналізу тексту роботи текстових запозичень без посилання на відповідне джерело та інших порушень академічної доброчесності не виявлено.

Висновок. Дисертаційне дослідження Лазоревич Ірини Русланівни на тему «Аксіосфера сакрального в мистецтві сьогодення: релігійно-антропологічний контекст і діалогічний потенціал» є самостійною, актуальною, завершеною науковою роботою. Результати дослідження були апробовані у 6 статтях, а також під час доповідей на 9 конференціях. Дисертація відповідає чинним вимогам наказу Міністерства освіти і науки України №40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» зі змінами і доповненнями, внесеними наказом №759 МОН України від 31.05.2019 р., а також вимогами «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Уряду №44 від 12.01.2022 р., зі змінами, внесеними Постановою Уряду №341 від 21.03.2022 р.), а її авторка Лазоревич Ірина Русланівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 031 Релігієзнавство.

Офіційна опонентка:

докторка філософських наук,
опонентка, завідувача кафедри
філософії та культурного менеджменту
Національного університету
«Острозька академія»

Марія ПЕТРУШКЕВИЧ

ПІДПИС
ПІДТВЕРДЖУЮ
НАЧАЛЬНИК ВІДДІЛУ
КАДРІВ НАУ-ОА

ВІДДІЛ
КАДРІВ
22554101